

Skorka Renáta

A GÖLNICI BÁNYAJOG

Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Martin Opitz Kiadó, Bp. 2020. 183 oldal

Skorka Renáta forráskiadása, amely a BTK Lendület Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport programjának keretein belül készült, hiánypótló munkának számít a hazai bányászat-történet, valamint a hozzá kapcsolódó tudományterületek (jog-, gazdaságtörténet) számára. Nem lehet elégszer hangsúlyozni, hogy noha a magyarországi érctermelés története régóta foglalkoztatja a hazai történettudományt – gondoljunk csak Wenzel Gusztáv e tárgyban írt munkáira –, a modern szakmai feltételeknek megfelelő, széles forrásbázison alapuló monográfiák, forrásközlések kiadása sokáig váratott magára. Az itt bemutatott könyvet jegyző kutatócsoport egyéb kiadványai is azt bizonyítják, hogy jó irányban mozdult el a hazai gazdaságtörténeti kutatás és ezen belül a kissé mostohagyermeknek számító bányászat-történet feltárása is.

A szerző nem egyszerű és nem feltétlenül hálás témát választott. Az érckitermelésről és annak jogi hátteréről írni, forrásokat közölni ennek ellenére mindenképpen szükséges, ugyanis a Magyar Királyság gazdaságának komplex rendszere az érckincsek feltárására és hasznosítására vonatkozó új kutatási eredmények nélkül nem ismerhető meg teljes egészében. Jelen forráskiadásnak, amelyhez a szerző több, részletekbe menő tanulmányt is csatolt, még akkor is van létjogosultsága, ha a kötetben szereplő források egy részét korábban már közölték.

Skorka Renáta kötete az 1487 telén, a későbbiekben felső-magyarországiént ismert bányavárosok képviselőinek Kassán lezajlott találkozásán keresztül mutatja be a magyarországi középkori bányajog egy szeletét, valamint annak kora újkori interpretációját. Két forrásközlést kap kézbe az olvasó, amelyekhez egy-egy bevezető tanulmány tartozik. Az utóbbiak részletezik a források keletkezésének körülményeit, tartalmukat, esetleges szövegvariánsaikat, valamint az átírás során használt közlési útmutatót. A forrásokat egy tisztviselői névsor követi, amelyből az olvasó a középkori Gölnicbánya városvezetésével ismerkedhet meg. A kötetet bibliográfia, földrajzi- és személynévmutató, illetve tárgymutató zárja.

A részletes tartalmi ismertetéstől eltekintve elsőként a szűkebb témafelvetést, azaz a bányajogról való értekezést emelném ki. A középkori és kora újkori bányászatot a társadalmi, gazdasági kereteken túl a korabeli jogi szabályozás határozta meg. Erről a lényeges területről, az egyes jogelvek gyakorlati megvalósulásáról igen keveset tudunk, legalábbis ami a kisebb jelentőségű bányavárosokat illeti. A szélesebb körben ismert alsó-magyarországi bányavárosok mögött a többi bányavidék kutatása ebben a tekintetben is lemaradt, így a jelen kötetben közölt jog-történeti források nagy jelentőséggel bírnak. A korabeli német nyelvű forrás magyar nyelvű fordítása pedig segíthet abban, hogy a bányászat-történeti szakirodalom megújulhasson, és az új kutatási eredmények széles körben ismertté válhassanak. A *Heten Gölnic jogán* címet viselő bevezető tanulmány kellő alaposággal mutatja be a gölnici bányarendtartás keletkezéstörténetét, az eredeti szöveg kialakításában tevékenyen résztvevő személyek életét, karriertörténetét, társadalmi beágyazottságát. A főszereplők közül egy bizonyos Bartolomäust emelnék ki, aki a késő középkori bányavállalkozó tipikus megformálója, mintegy előfutára a kora újkori utódoknak. Személyében összefonódott az országos politika – hiszen a Szapolyai család familiárisa volt – és a helyi gazdaságot vezető, városvezetői pozíciót is betöltő elit. A tanulmány pozitívumai között említhetjük még, hogy a szerző forrásokkal és a kurrens szakirodalom felhasználásával bebizonyította: a Kassán 1487 telén összeülő bányavárosok együttműködése korábbra, legalább a 14. század közepére datálható. Hasonlóan fontos megállapítás, miszerint az 1487-ben létrejött kassai találkozó lényege a városi bányajoghoz köthető joghatóság megalkotása volt. Ez a kijelentés a tények ismeretében evidenciának számít, azonban a tanulmányt követő for-

rasközlés alapjául szolgáló Gülnitzer Pergordnüngk 16. századi összeállítója számára fontos vezérfonalként szolgált.

A német szöveg közlését egy rövid bevezető előzi meg, ebből megtudjuk, hogy a közlendő textust a 16. században jegyezték le, alapjául egyértelműen a gölnicbányai városkönyv 15. század végi bejegyzései szolgáltak. A szerző a három részből álló forrás mindegyik fejezeténél bemutatja, hogy miben tér el a gölnicbányai városkönyvben olvasható bejegyzés a 16. században lejegyzett szöveg adott részétől. Nagy eltérések nincsenek a két szövegegyüttes között, azonban szerkesztési különbségek igen. Ezek nem igazán feltűnőek, de – a kora újkori események ismeretében – egy meghatározott koncepció részei, egy bizonyos célt szolgálnak. Álljon itt két példa. A 16. századi kodifikáció első fejezetében az 1487 telén hozott rendelkezések kaptak helyet. Az eredeti bejegyzésben a keletkezés körülményei (helyszín, dátum) a szöveg végén szerepelnek, azonban az ismeretlen 16. századi szerkesztő ezt a részt áttette a fejezet legelejére, ezzel azt sugallva, mintha a teljes rendtartás 1487-ben keletkezett volna. A másik érdekes különbség a második fejezet bevezetésének átfogalmazása. A városkönyvben szereplő bejegyzésből egyértelműen kiderül, hogy az adott rendelkezéseket Gölnicbánya vezetésével alkották, míg a Pergordnüngk szövegéből úgy tűnhet, mintha a hét város közösen hozta volna azokat.

Ezek apró változtatásoknak tűnhetnek, de ha kicsit megvizsgáljuk a kort, amelyben a bányarendtartás összeállítója élt, új értelmet nyerhetnek. A szerző kiválóan hozzákötötte a Pergordnüngk szövegének keletkezését a Miksa-féle bányarendtartás létrejöttének folyamatához. Az I. Miksa magyar király nevéhez fűződő bányarendtartást, amelynek illetékességét elvileg az akkori Magyar Királyság egész területére ki akarták terjeszteni, 1573-ban hirdették ki. Az országos érvényű bányarendtartás megszüvegezése mögött eredetileg I. Miksa édesapja, I. Ferdinánd magyar király pénzügyigazgatási centralizációs törekvései álltak. Az uralkodó szeretete volna kivonni a bányavárosok hatásköréből a korábban városi bányajoghoz köthető joghatóságot, a központi pénzügyigazgatási hivatalok alá rendelve azokat. Ide köthető az is, hogy a bányavárosokban kiemelkedő szerepet játszó, mindig a városi tanácsból kikerülő bányamester választását is saját hatáskörébe akarta vonni, ezzel megfosztva a városi joghatóságot a legfontosabb, a helyi bányászathoz szorosan kötődő saját tiszviselőjétől. A kontextust nézve tehát már jól látható, hogy fentiekben részletezett különbségek fontos szerepet játszottak a városok részéről a központi hatalommal vívott kemény küzdelemben. Egyébként nyugodtan kijelenthetjük, hogy I. Ferdinánd ezt a háborút elveszítette, és a Miksa-féle rendtartás bevezetése ellenére a bányavárosok szinte teljes győzelmet arattak.

A Pergordnüngk ismeretlen lejegyzője az első részben eszközölt változtatással a gölnici bányajog régiségét akarta hangsúlyozni, amely így sokkal nagyobb érvényességre tarthatott számot a térségben, mint egy újabban bevezetett központi rendtartás. A második rész átszerkesztésével pedig egyértelműen az volt a célja, hogy a hét felső-magyarországi bányaváros szövetségét és egységes fellépését emelje ki.

Jelen kötet tehát azon túl, hogy hozzájárul a késő középkori város-, illetve gazdaságtörténet kutatásához, a kora újkori pénzügyigazgatás, bányászattörténet iránt érdeklő szakembereket is arra figyelmezteti, milyen keveset tudunk valójában a hivatalosan 1854-ig hatályban lévő Miksa-féle bányarendtartásról és annak keletkezéséről.

A kötet pozitívumai mellett apró hiányosságként említendő meg, hogy a kevésbé szakavatottak számára nehezen értelmezhető fogalmak magyarázata néhol elmaradt (bányafelkérés, tároheted). A könnyebb érthetőséget talán elősegítette volna az is, ha a bányászat folyamatát, a szövegben szereplő üzemi egységeket (például bányamű) egy-egy rövid jegyzetben megmagyarázza a szerző. Ehhez kiváló alapnak számíthat például Paulinyi Oszkár 1966-ban megjelent *A vállalkozás kezdeti formái a feudális kori nemesérbányászatban* című monográfiája. Mindezek azonban nem vonnak le semmit a kötet értékéből, jelentőségéből, ugyanis a leendő olvasó-

közönség nivós munkát vehet a kezébe, amelyről nem túlzás azt állítanunk, hogy a sokáig eléggé mostohán kezelt bányászattörténeti kutatásokat visszahelyezi a történettudományban megillető helyükre.

Mátyás-Rausch Petra

Andrei Nacu

SCAUNELE SĂȘEȘTI ÎN DOCUMENTE CARTOGRAFICE DIN SECOLELE XVI–XVIII.

Editura Academiei Române, București 2020. 234 oldal

Andrei Nacu Kolozsváron térképész alapszakot, majd Nagyszebenben történész mesterszakot végzett. 2018-ban Nagyszebenben szerzett történész doktori oklevelet a szász székek kora újkori térképtörténetét tárgyaló dolgozatával. Értekezése 2020-ban könyvként jelent meg a bukaresti Akadémiai Kiadónál *A szász székek a 16–18. századi térképeken* címmel. A szerző történeti földrajzzal és történelmi térképek szerkesztésével foglalkozik a Román Akadémia nagyszebeni intézetének munkatársaként.

Kutatási területének műveléséhez nem elég a történelem és a földrajz, érteni kell a térképészethez és a térinformatikához is. Ritkaság, ha egy kutató otthonosan mozog az említett szakterületek mindegyikében. A szerző emellett szerencsés korban dolgozott: a digitális lehetőségek és a nyitott határok hozzásegítették ahhoz, hogy olyan munkát tegyen le az asztalra, amit korábban nehéz lett volna megvalósítani. A romániai térképtörténeti kutatások szerény volta ellenére a célt a lehető legjobban teljesítette. Erdély térképtörténetéről, történeti földrajzáról alig született még román nyelven olyan munka, amely nemcsak komoly áttekintést nyújt, hanem újdonságokat is kínál az olvasónak.

A kötet a földrajzi és történeti háttérrel (1–2. fejezet), valamint a kutatástörténet és a módszertan áttekintésével (3–4. fejezet) kezdődik. Az 5–7. fejezetek a célterület legismertebb térképeit elemzik a középkor és a fejedelemség időszakából, valamint a 18. századból. A dolgozat következtetésekkel, angol nyelvű összefoglalóval, függelékekkel és térképmellékekkel zárul.

A szerző a bevezetőben részletesen bemutatja a címbe jelzett területeket. A Szepesi provincia, a majdani Hétszék 1224-ben jött létre, majd 1402-ben területe Kétszékkel, a későbbi Medgyesszékkel bővült. Az elemzett terület tehát a tulajdonképpeni Királyföld, a szász székek, Szászföld különálló részei (Brassó és Beszterce vidéke) nélkül. A vizsgált időszak az első ábrázolásoktól kezdődik és 1780-ig tart. A szerző a záró évszámot II. József reformjaihoz köti, utalva a székek első megszüntetésére. Hozzá kell tennem, hogy ez a térképtörténet szempontjából is szerencsésen megválasztott korszakhatár, két ok miatt is. Egyrészt az első katonai felmérés már az összes települést ábrázolta, sőt mindet alaprajzban; utána a térképek látványosan pontosabbak és részletesebbek lettek. Másrészt mérföldkő volt ez a korszak a térképi nyelvhasználat szempontjából is: az addigi latin visszaszorult, helyette megerősödött a német, megjelent a magyar, majd a román nyelv, sőt a térképeken a helynevek is változni kezdtek a hatósági névváltoztatások következtében.

A földrajzi háttér (1. fejezet) tömör és szakszerű. A történeti háttér felvázolásakor (2. fejezet) a szerző igazgatástörténeti áttekintést nyújt, területi változásokat jelez, érinti a település- és népességtörténet kérdéseit, főleg német szerzők megállapításait követve. *Thomas Nägler:*

Așezarea sașilor în Transilvania (Kolozsvár 1992.) című munkája alapján azt írja a 14. oldalon, hogy az eredeti hét székhöz Segesvárszék utólag, nyolcadikként csatlakozott. Más források Segesvárszék egykorúságáról szólnak, azaz a Szebenszéken kívül alakult hét szék már a névadáskor is nyolc székből állt. A szerző precízen adja meg a városi és mezővárosi rangokat, a falvak hovatarozásának változásait. Jegyzékben sorolja fel az említett 191 királyföldi település román, német és magyar nevét, valamint első írásos említését.

Ritkán jelenik meg olyan munka, amely a térképek kutatástörténetét is bemutatja, így igen értékesnek tartom a – tágabban akár Erdélyre és Magyarországra vonatkozó – régi térképek kutatástörténetét taglaló részt (3. fejezet). A szerző Benkő Józseftől napjainkig számos, sokféle nyelvű munkát felhasznált könyve elkészítéséhez. Természetesen az áttekintés nem lehet teljes, de Fodor Ferenc alpműve (A magyar térképírás I–III. Bp. 1952–1954) beleférhetett volna.

A módszertanról szóló 4. fejezet felsorolja a méretarány-számításokhoz használt egykori mértékegységeket, rendszerezi az országtérképeken vizsgált domborzat-, sík- és névrajzi elemeket. Mintaszerű eljárás, hogy az összes vizsgált térkép egységes szempontok alapján teljes körű kartográfiai elemzést kapott. Ezt követően a szerző a térképmelléletek készítése során használt szoftvereket mutatja be. Míg Magyarországon történelmi térképek elsősorban grafikai szoftverekkel készülnek (ritkán térinformatikai alapozással), addig Romániában a térinformatikai szoftverek élveznek elsőbbséget (grafikai szépítések nélkül). Ezért is fontos és üdvözlendő, hogy Nacu mindkét rajzolási módszert felhasználja: térképei a térinformatikai adatok által precíznek, a grafikai szoftvernek köszönhetően pedig esztétikusak. Munkája térképészeti szempontból is korszerű, igényes.

A három térképtörténeti fejezet alkotja a munka gerincét. A korszakhatárokat az 1528. és az 1690. évek jelölik ki. Az 5. fejezet tizenkét 1330–1520 között készült térkép Erdély-ábrázolásait vizsgálja. Az egyházi OT-térképeken még nem, de a hajózási térképeken (a portolánokon) már szerepel Erdély latin és magyar neve (1330). A középkor végére pedig már tucatnyi erdélyi név jelent meg a térképeken, amelyek többsége szászföldi. A célterületen Nagyszeben neve jelenik meg elsőként (1448), illetve bizonytalanul a Szebeni provinciaé (1459). A legrészletesebb térképen (1491) már négy királyföldi település is szerepelt. Ezen a helyen érdemes lett volna táblázatban összefoglalni az erdélyi nevek térképi említéseit.

A 6. fejezet kilenc 1528–1690 között készült Magyarország- és Erdély-térképet mutat be. Lázár Magyarország-térképe (1528) már 16 királyföldi települést ábrázolt, Johannes Honterus Erdély-térképe (1532) pedig 91-re növelte ezt a számot. Honterus kapcsán a szerző kiemeli, hogy a térképi nevek 40%-a a szász székekre vonatkozik, a térképet ismerjük Szászföld-térkép-ként is. Ide kíváncskozott volna Binder Pál érvelése, aki szerint a Siebenbürgen név eredeti jelentése 'szebeni vár', majd 'szebeni provincia' volt, a 'hét vár' értelme utólagos népetimológia (A „Siebenbürgen” fogalom jelentésváltozatai. Századok 126. [1992] 355–381). Plihál Katalin szerint a Honterus-térkép német alcíme igazából a Szászföldre vonatkozik (Erdély térképi forrásai a 16. században. In: Honterus-émlékkönyv. Szerk. W. Salgó Ágnes – Stemler Ágnes. Bp. 2001. 79.). A szerző a Honterus-térképet georeferálta (a térképi elemeket összekapcsolta földfelszíni helyzetükkel), munkája azonban csak minőségi (és nem mennyiségi) eredményt hozott: tucatnál is több névtelen vagy rosszul azonosított települést pontosított.

A továbbiakban még egy Magyarország- és hat Erdély-térkép Királyföld-ábrázolása következik. A közismertek mellett jó választás a szász Johannes Tröster (1666) térképe. Érdemes lett volna a szerzőnek egy záró alfejezetben indokolnia a térképek kiválasztását, valamint ismertetni az újdonságukat, továbbá hasznos lett volna egy szász székekre vonatkozó névjegyzék összeállítása is. Egy ilyen összevetésből ugyanis kiderülhetett volna, hogy a későbbi térképeken a Honterusnál szereplő királyföldi területnevek (Őföld, Erdőalja és Borföld) maradtak jellem-

zók, míg a szász székek nevei szinte hiányoznak róluk (eközben a székely székek rendszeresen szerepeltek a térképeken, és a vármegyék is fokozatosan térképre kerültek).

A 7. fejezet a Habsburg uralom alatt álló Erdélyt tárgyalja, amikor a katonai térképezés már felülmúlta a polgári térképkészítés eredményeit. A munkába négy, egyre részletesebb Habsburg-térkép került be. Az elsőn, Viscontién már 140 királyföldi település jelent meg, a későbbiekben pedig (szinte) az összes település rajta van. A munkában nem szerepel, hogy az előző korszak országtérképeihez képest ekkor már Erdély kisebb igazgatási egységeiről is készültek térképek. Szászföldről nem, de Székelyföldről már készült önálló térkép ekkoriban (Lakatos István, 1702). A szerző utal (98.) a kutatásával párhuzamosan feldolgozott, Hevenesi-féle kéziratos Magyarország-megyeatlaszra a 17. század végéről (*Bartos-Elekes Zsombor: Map-pae Comitatum Transylvaniae. Kolozsvár 2020*). Ugyan e térképsorozat részben Viscontimásolat, de a téma szempontjából relevánsak a kivágatok, a székek térképi megnevezése és a székhatarok jelölése. Ezek a szász székek első (és egyben utolsó) önálló térképei. A térképrajzoló először tagolta Királyföldet székekre, öt széket különítve el. A könyvben csak említés szintjén szerepel a Müller-féle kéziratos Erdély-térkép, amely ugyancsak Visconti-másolat. Müller ismert, 1709-es (Erdélyt is tartalmazó) Magyarország-térképe mellett erre az alig ismert Erdély-térképre a szerző is felhívta a figyelmet, de nem bocsátkozott annak részletes elemzésébe. Erdemes lett volna, hiszen itt újabb négy szék (magyar) megnevezése és határai szerepelnek. E térképen vált teljessé elsőként a kilenc szász szék neveinek és határainak jelölése. A Weiss-féle Erdély-térkép (1735) kéziratos eredetije és Lutsch Erdély-térképe (1751) már szinte az összes települést ábrázolta.

A könyv történeti földrajzi eredményei éppen e térképekkel kapcsolatban, leginkább azonban az első katonai felmérés feldolgozásánál domborodnak ki. A szerző itt tárgyalja a domborzati és víznevek eredetét; mennyiségi adatokkal illusztrálja az erdők területváltozását, és emellett 262 malmot, szőlőket, a kenyérmezei csata helyszínét, a székhatarok apró változásait, eltűnt falvakat, templomokat és várakat, 40 postaútmenti fogadót, hidakat és kompokat azonosít. A kategorizálás sokrétű, a megfigyelések alaposak.

A mellékletben a szerző négy 16. századi térkép királyföldi névanyagát sorolja fel székenként, német nyelvű iratokat közöl az első katonai felmérésben résztvevő személyekről, valamint a királyföldi települések területére vonatkozó számításokat ad meg.

Az irodalomjegyzék túllép a nyelvhatárokon, elsősorban román, német, magyar és angol tételeket tartalmaz. A forrásként felhasznált térképeket főleg nagyszabású, budapesti, bécsi és müncheni térképtárakban őrzik. Kiemelhető a 70 színes ábra is: ezek többnyire régi térképek részletei, de megtalálhatók köztük a szerző saját történelmi térképei vagy térinformatikai elemzései is. A munka végül hat A/3-as méretű, saját készítésű, egységes és igényes jelkulcsú, színes térképpel egészült ki. A dolgozat háttérben komoly méretű térinformatikai adatbázis áll, amelyet 4000 elem alkot: a település- és víznevek mellett erdőfoltok, építmények stb.

Összességében a munka átgondoltan strukturált, könnyen használható, információgazdag, lényegre törő, a fogalmakat tisztán használja, objektív és korrekt, formailag letisztult. Módszerei korszerűek, különös tekintettel a térinformatika történeti földrajzi alkalmazására. A szerző megállapításai figyelemreméltók, számos új ismerettel gazdagította az eddigi tudásunkat. A felhasznált forrásbázis és a szakirodalom gazdag és nyelvileg sokrétű. A hiányosságok említésével csak a további kutatást, valamint egy esetleges új kiadást kívántam elősegíteni.

Bartos-Elekes Zsombor

Jeszenszky Géza

LOST PRESTIGE

Hungary's Changing Image in Britain, 1894–1918

Helena History Press, Reno 2020. 411 oldal

Jeszenszky Géza a történészek között azon kevesek egyike, akik nemcsak írtak a történelemről, de alakították is azt. A rendszerváltás és közéleti szerepvállalása előtt az Országos Széchényi Könyvtár tudományos munkatársaként dolgozott, ahol szombatonként beszélgetős szemináriumokat tartottak a fiatal munkatársakkal közösen. Az egyik ilyen alkalom keltette fel figyelmét a magyarországi nemzetiségi kérdés brit vonatkozásai iránt a dualizmus korában. A kezdeti érdeklődést tudományos kutatómunka követte. Vizsgálódásait végül 1986-ban *Az elveszett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában (1894–1918)* című könyvében adta közre, amely azóta két – bővített – kiadást (1994., 2020.) is megért magyar nyelven, s immáron a nem magyar anyanyelvű közönség számára is elérhetővé vált.

A *Lost Prestige* – kisebb kiegészítésekkel ellátva – a magyar nyelvű második kiadáson (1994) alapul, s benne a szerző utalást tesz az azóta keletkezett, a téma szempontjából releváns szakirodalomra is. Az angol fordítás megjelenése azért is jelentős, mert bővíti a dualizmus kori Magyarország történetéhez kapcsolódó, magyar származású szerzők által jegyzett, igényes angol nyelvű szakirodalom ezidáig szűk listáját, s kiválóan kiegészíti a Harry Hanak (*Great Britain and Austria–Hungary During the First World War. A Study in the Formation of Public Opinion*. London 1962.) és Péter László (*Hungary's Long Nineteenth Century*. Ed. Miklós Lojko. Leiden 2012.) által korábban közzétett munkákat. Jeszenszky a *Lost Prestige*-ben arra keresi a választ, hogy miként veszíti el Magyarország a 20. század eleji presztízsét Nagy-Britanniában, továbbá azt vizsgálja, hogy milyen mértékben járult hozzá a hírnév eltékozlása a történelmi Magyarország feldarabolásához az első világháborút követően. A munka megbízható részletességgel tárja fel mindazokat a brit csatornákat, amelyek révén a Magyarországgal kapcsolatos kezdeti ismerethiány helyébe szélesebb körű tájékozottság lépett a szigetországban, s rávilágít, hogy mindez az első világháborúhoz közeledve, a Nagy-Britanniát érő német kihívás tükrében hogyan formálta Magyarország megítélését. A könyv az angol és magyar nyelvű elsődleges források széles skálájából merít, széles körben használva korabeli napilapokat, hetilapokat, folyóiratokat, kormányzati iratokat, valamint magán- és hivatalos levelezéseket is.

A nyolc fejezetből álló mű első hét fejezete időrendben bontja ki a nagy-britanniai Magyarország-kép változásának állomásait a dualizmus utolsó két évtizedében. Az utolsó fejezetben Jeszenszky nemcsak áttekinti a történelmi Magyarország felbomlásához vezető utat a csökkenő presztízs szempontjából, de mérleget is állít a korabeli magyar politikai elit szerepéről az országvesztésben.

A szerző a századelőn tapasztalt újdonsült brit magyarbarátság előzményeit az 1848–1849-es szabadságharchoz, a Kossuth Lajos köré épülő bátor, szabadságszerető nép mítoszához vezeti vissza, s találón állapítja meg, hogy a két ország történelmi kapcsolódási pontjai önmagukban nem voltak elegendők ahhoz, hogy Magyarország a 19. század végére „Kelet Angliájává” avanzáljon a szigetország közvéleménye előtt. A presztízsnövekedés okait Jeszenszky a brit külpolitika hagyományos irányvonalában látja, amely a kontinentális erőegyensúly fenntartásához nélkülözhetetlen kulcsországgként tekintett a Habsburg Birodalomra. A 19. század végén Nagy-Britannia felfedezte Magyarország jelentőségét a dunai kettős monarchia életében: a föderalizált Ausztriához képest kompaktabb Magyarország nemcsak a birodalom stabilabb részének tűnt, de egyben az osztrák nagynémet érzelmek és a túlzóan németbarát külpolitika ellenpólusaként is a brit érdekek hasznára volt. A szerző azon megállapításai, miszerint a du-

alista államszerkezet és abban Magyarország kiegyensúlyozó szerepe tökéletesen illeszkedett a brit nagyhatalmi érdekekhez, kétségkívül találók.

Az ország külpolitikai szerepének felértékelődése a kontinentális erőegyensúly fenntartásában óriási presztízs-növekedéssel járt Nagy-Britanniában, Magyarország pedig csakhamar Közép- és Kelet-Európa liberális mintaállamává lépett elő a britek elképzelésében. A történész helyesen érzékelteti, hogy a megnövekedett hírnév elvárásokkal is párosult az Egyesült Királyság részéről. Az ország ettől kezdve – a századfordulón fokozódó német kihívás okán – a Foreign Office állandó s lassan szélesedő látókörébe került, Magyarország megítélése pedig a továbbiakban attól függött, hogy a tőle „elvárt” kiegyensúlyozó szerepet a dualista állam keretében mennyire volt képes betölteni. Emiatt kerültek Magyarország politikai és társadalmi viszonyai az évszázados érdeklenség után a szigetország horizontjába. Ez az érdeklődés – ahogy arra a szerző helyénvalóan rámutat – a század alkonyának politikai válság- és botrányhelyzetei alatt fokozódott, kiváltképp azért, mert meg lehetett győződni arról, hogy Magyarország valóban képes-e betölteni a rá szabott szerepet. Jeszenszky kiválóan tapint rá, hogy az újkeletű információigény nem korlátozódott a brit politikai vezetés szűk körére, hanem a sajtó berkeit is elérte. A 20. század kezdete a brit tömegsajtó és a sajtómágnások hajnala volt, amikor az egyes sajtótermékek már számottevő véleményformáló szereppel bírtak, s esetenként a közvélemény is politikaformáló tényezővé vált. A tájékozódás formális diplomáciai csatornáin mellé – a karrierdiplomataktól zárt kasztjának fenntartásai ellenére – hatékonyságban és határozottságban is felemelkedtek az informális háttérdiplomácia körei a brit tudósítók, útirajzírók, a tudományos közeg képviselői képében, és elsősorban olyan országokat illetően, amelyek korábban a saját érdekek hiánya miatt addig tartósan az érdeklődés körén kívül estek Britanniában.

A Magyarországgal kapcsolatos tájékozatlanság és ismerethiány felszámolásában kulcsszerep jutott Henry Wickham Steednek és Robert William Seton-Watsonnak, két bécsi brit tudósítónak. A magyarországi kormányzati válság idején (1905–1906) már mindketten a Habsburg Birodalom területén tartózkodtak, így az események fő ismertetőivé és értelmezőivé léptek elő. A kezdeti hatalmas brit rokonszenv és a későbbi trianoni országvesztés ellentmondásait vizsgálva Jeszenszky kitűnően rávilágít, hogy a két befolyásos brit szerző – a patológiusan németellenes, liberális imperialista újságíró, Steed, valamint a liberális idealista történész-publicista, Seton-Watson – publicisztikai ténykedése és véleményeik térnyerése miként bizonyult meghatározónak az ország és a dinasztia megítélésével kapcsolatban. A kezdeti magyarbarátságot elhagyva a széles kapcsolatokat kiépítő és jól tájékozott két brit előbb a magyar politikai elit árgus kritikusaivá, majd az első világháború kitörésével a Habsburg Birodalom teljes felbomlásán munkálkodó, kérelhetetlen fegyvertársakká váltak.

Jeszenszky helyénvalóan kapcsolja a szigetországbéli pozitív Magyarország-kép első megrendülését a Habsburg-dinasztia és a Függetlenségi Párt köré tömörülő győztes választási koalíció közötti politikai konfliktusból kibontakozó, elhúzódó kormányzati válsághoz. Az erőegyensúly és a birodalom stabilitásának kérdése ekkor Közép-Európára irányította London figyelmét. A Steed, majd Seton-Watson részéről megfogalmazott építőjelleű, gyakorlatias „baráti” tanácsokkal, kritikákkal szemben a koalíció prominensei éles hangú, vádló válaszcikkekben keltek ki. A felesleges sajtópolémia nemcsak rossz hírért keltette a politikai vezetésnek – közvetlenül aláásva egy későbbi brit–magyar szövetség lehetőségét –, de elsősorban a történész Seton-Watsont a zsurnalizmus keretein túlmutató kutakodásra is ösztönözte. A brit külpolitikai prioritások és civilizációs értékek híveként bemutatott skót történész kezdetben a részlehajlást és az egyoldalúságot mellőzve, „jobbító” szándékkal jelentette meg vitairatokban, könyvekben javaslatait Magyarországra, majd az egész dunai monarchia megreformálására. Steed és Seton-Watson híradásai arról tanúskodtak, hogy a nemzetiségi kérdés, valamint a vezetői szándék hiánya a politikai és társadalmi reformokat illetően veszélyeztette a Habsburg Birodalom integritását, az erőegyensúlyt. Jeszenszky következtetése a brit Magyarország-kép gyökeres átalakulásáról helytálló.

A Habsburg Birodalom jövőjével kapcsolatos első világháborús brit elképzelések bemutatásának a szerző külön fejezetet szentel. A mű második megjelenése óta eltelt évtizedekben számos új forrás vált hozzáférhetővé, amelyek nyomán a legújabb kutatási eredmények a birodalom felosztásának kérdésében összetettebb képet mutatnak Jeszenszky összegző áttekintésénél. (Egyes újabb keletű szakmunkákra ő maga is felhívja a figyelmet, továbbá a fejezet bevezetőjében egyértelművé teszi, hogy a háborúról szóló fejezetben a fontosabb külügyi vonalak vázolására vállalkozik csupán.) A szerzővel vitába lehet szállni arról, hogy a felosztás hívei mikor kerekedtek felül a közvéleményben és a hivatalos körökben, s Jeszenszky a külügyi hivatalnokok egyéni elképzeléseinek is egy fokkal nagyobb jelentőségét tulajdonít az 1918 előtti időszakban, mint amennyi ráhatásuk volt a külpolitikai irányvonalra. Ugyanakkor helytállóan érzékelteti, hogy a brit felsővezetés részéről a nemzeti önrendelkezés gondolata mindvégig háttérbe szorult a háború mielőbbi befejezésével szemben. A brit háborús külpolitikát – egyes különvélemények ellenére – összességében az a pragmatikusság jellemezte, amely hajlandó volt az új szövetségesek megnyerése érdekében a Habsburg Birodalom kárára területeket felajánlani. Hangsúlyozni kell azonban, hogy mindezeket olyan csonkításként fogták fel, amelynek ellenére a dunai birodalom túlélhette volna a háborút. A szerző helyesen állapítja meg, hogy a presztízsvesztés a háború kitörését követően a teljes felosztás propagálásának kiváló támadási felületet szolgáltatott. 1918 tavaszán e propaganda hivatalos külpolitikai iránnyá emelkedett, s a békerendezés jellegére és minőségére is hatással volt.

Jeszenszky Géza munkája legnagyobb „hiányosságának” azt tarthatjuk, hogy évtizedek múltán csak most jelent meg angol fordításban. Megjelenése óta *Az elveszett presztízs* ugyanis a magyar történelemtudománnyal foglalkozó újabb nemzedékek számára hasznos alapműnek számít, és ismeretere alapozva azóta több színvonalas kutatás is napvilágot látott. Brian McLean fordítása és Jill Hannum kapcsolódó kiegészítő munkái révén a *Lost Prestige* immáron az idegen nyelvű tudományos közönség számára is elérhető vált. Jelentőségét emeli, hogy a korszakot taglaló angol nyelvű szakkönyvek rendszerint magyarul nem tudó s magyar nyelvű elsődleges forrásokra elenyésző mértékben támaszkodó szakemberek tollából származnak. Jeszenszky munkája bőségesen támaszkodik magyar primer forrásokra (is), amelyek segítenek felülírni a gyakran egysíkú Magyarország-képet, új megvilágításba helyezik az ország sajátos helyzetét, és részletgazdagabb, szemléletesebb értékelést nyújtanak a korabeli politikai elit gondolkodásmódjáról.

Seton-Watson nemcsak korának elismert, hiteles Közép-Európa- és délszláv-szakértőjévé avanszált a zsigetországban, de a dualizmus korát is felölelő írásai napjainkban is a szemináriumi olvasmánylisták kiemelkedő helyén szerepelnek Nyugaton. Bár a skót történész kétségkívül valós tüneteket tárt fel a Habsburg Birodalommal, így Magyarországgal kapcsolatban is, a kortárs magyar tudományos és politikai elit nem vette a fáradságot a világháború előtt, hogy szakmai szintű, minőségi és személyeskedéstől mentes vitába szálljon a racionális érvek mentén akkor még meggyőzhető Seton-Watsonnal. Ennél fogva elmaradtak a skót tényszerű és adatbéli tévedéseinek kiigazításai, s a vélt vagy valós magyarosító törekvések mellett a magyarosodás folyamata láthatatlan maradt munkáiban, ezért a nemzetiségi kérdés értékelése legtöbb esetben egyoldalú maradt az angol szakirodalomban. Ahogy azt Jeszenszky kitűnően összegezte zárógondolataiban, Magyarország nem volt sem annyira haladó, sem annyira elnyomó, mint azt az ország megítélésének pozitív vagy negatív szakaszaiban Nagy-Britanniában feltételezték. (367.)

A magyar történelemtudománynak kétségkívül komoly adósságai vannak a Magyarország történetét színvonalasan feldolgozó hazai szakirodalom angol nyelvű fordítása terén. Jeszenszky Géza már „törlesztett” ez ügyben, s bizakodva várjuk további „hiánypótló” magyar történeti munkák idegen nyelvre átültetését.

Szeghő Patrik

Pritz Pál
100 ÉV

A trianoni Magyarország képes története
Kossuth, Bp. 2020. 304 oldal

„Az igazat mondd, ne csak a valódit.” József Attila Thomas Mannt köszöntő, jelen kötetben is olvasható (120.) versének sora találóan jellemzi a Magyarország 20. századi történelméről szóló mű szerzőjének fő törekvését. Hiszen Pritz Pál Trianon centenáriuma megjelent munkájában nem pusztán bemutatni akarja a múlt század legfontosabb hazai történéseit, hanem az is célja, hogy olvasójával mélyebben láttassa a 20. századi Magyarország politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális folyamatait. A szerző az eseményeket nemzetközi kitekintéssel, az európai tendenciákba ágyazottan tárgyalja, így rámutat a külpolitikai összefüggések fontosságára. Ez a szemlélet korántsem csak e mű sajátossága, hiszen Pritz Pál munkásságának egyik alapvető törekvése, hogy szélesítse a hazai közvélemény külpolitikai látókörét. Fő célja az is, hogy óvjon a napjainkban is népszerű, a megelőző rendszereket fekete-fehér alapon láttató antikorszakos gondolkodástól és a megbélyegző bűnbakképzéstől (27–28.), amelyek akadályai a történelem hiteles megismerésének. Ugyanakkor a múlt – ahogy a szerző is vallja – megismerhető, és a kötet vállalt célja, hogy ezeket az ismereteket olvasóinak átadja.

Az elmúlt évtizedekben számos hasonló, a 20. század magyar történelmét feldolgozó munka született, ám a bennük szereplő képeknek döntően inkább illusztráló szerepük volt. A képanyagra és a nemzetközi körülmények bemutatására a korábbiaknál nagyobb hangsúlyt helyez a Balogh Sándor szerkesztésében (és Pritz Pál társszerzőségével) 1985-ben megjelent *Magyarország a XX. században* című összefoglaló kötet, amely tartalmában – különösen az 1945 utáni időszakot tekintve – értelemszerűen nem lehetett teljesen mentes az ideológiai kötöttségektől. (Ezt aényt a még regnáló Kádár-rendszert megjeleníteni hivatott színes fotók is alátámasztják a borítón.) Képekben és értelmező ábrákban gazdag a rendszerváltozást követően csaknem egy évtizeddel, 1999-ben megjelent, Romsics Ignác által írt, több kiadást megért *Magyarország története a XX. században* című munka is. Ugyancsak Romsics tollából származik a színes képekkel bőségesen illusztrált, 2008-ban kiadott vastkos könyv (*A 20. század képes története*), amely nemcsak tartalmi és szerkesztési szempontból különbözik Pritz munkájától, hanem abban is, hogy Magyarország mellett a világ történetét is feldolgozza.

A kötetben – címével összhangban – a szövegekkel azonos súlyt kap a képanyag, hiszen 350, a közvélemény számára részben ismeretlen fekete-fehér és színes kép látható benne, amelyeknek nemcsak a szemléltetésben van szerepük, hanem informatív magyarázataikkal együtt érdemi mondanivalójuk van a 20. századi Magyarországról. A képeket széles forrásbázisból, aprólékos igényességgel választotta ki a szerző, akinek biztosan rostálnia kellett a rendelkezésre álló mennyiségből. Bár minden válogatás alapvetően szubjektív, e kötet anyaga mégis találóan tükrözi a tárgyalt korszakok hangulatát, és jól ábrázolja azok politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális életét. A képek jó minőségűek, pontosan szerkesztettek, szuggesztívek és szépek: vannak köztük portrék, életképek, eseményfotók, épületábrázolások, festmények, karikatúrák, könyvborítók, újságcikkek, plakátok, térképek stb. Aligha lehet hiányérzetünk, talán csak az első szabadon választott miniszterelnök és köztársasági elnök ábrázolását hiányolhatjuk a rendszerváltozásról szóló fejezetből, jóllehet Antall Józsefről – a kellő történelmi távlat hiányának figyelembevételével – minniesszé született a kötetben. (279.)

A könyv műfaját tekintve politikatörténeti munka, de jóval tágabban értelmezi a politikumot, hiszen az arra hatással bíró, illetve a politika által is befolyásolt irodalmi és művészeti

életről szintén részletes leírásokat kapunk. Ezért is található benne olyan források, amelyek nem a politikusok szemszögéből tükrözik az adott korszakok valóságát. Így például szerepelnek benne Lesznai Anna monumentális regényének (*Kezdetben volt a kert*) részletei az első világháborús évekről (39.) vagy Kondor Béla erőteljes hatást keltő festményei (232.), amelyek közül az egyik (*Forradalom*) a kötet külső borítójára került. A műben és belső borítóján egyaránt olvasható (69.) Ady Endre költeménye (*A ló kérdez*), a helyét kereső Magyarországot és a korabeli urait kérdező népet szimbolizálva.

A mű címében ugyan arra utal, hogy a Trianont követő évszázad az elemzés tárgya, ám ez természetesen nem jelenti azt, hogy az 1920-szal kezdődő, szigorúan vett száz esztendőről szólna a munka. A szerző már a dualista rendszer századfordulós éveit fesztítő, ám a későbbi évtizedekben újra és újra felszínre törő kihívásokról is ír és az eseményeket a rendszerváltozásig tárgyalja. Bevallottan a lezárt korszakokra összpontosít, de következtetéseiben jóval túlmegegy az 1989–1990-es időszakon. Az egyes fejezeteken, alfejezeteken belül miniszterek, valamint képi és írott dokumentumok (regények, tanulmányok, beszédek, versek stb.) részletei tagolják a szöveget. A fejezetek a korszakok időrendjében követik egymást, bár tematikus egységek is olvashatók a könyvben. Így például az *Epilógust* közvetlenül megelőző zárófejezet *Személyiség és történelem* címmel a 20. századi magyar történelem tizenkét kiemelkedő politikusának munkásságát értékeli (273–279.), akik közül egyedül Bajcsy-Zsilinszky Endre nem viselt vezető állami tisztséget.

A Monarchia összeomlása, a polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság, valamint az ellenforradalom kibontakozása – benne Trianonnal – külön fejezetet kap, joggal, hiszen e nélkül a további időszakok sem lennének érthetőek. A Horthy-korszak döntően négy fejezetre tagolva (*A konzervatív-liberális Bethlen-korszak, A Gömbös-kormány, Darányitól Telekiig, Magyarország a második világháborúban*) mintegy száz oldalon olvasható. Az 1945 utáni koalíciós kormányzás, a Rákosi-rendszer, az 1956-os forradalom és szabadságharc, a Kádár-rendszer és a rendszerváltozás ugyanakkor – igen szűkre szabottan – egy-egy fejezetet kap, az oldalszámokat tekintve szinte ugyanannyit, mint a Pritz Pál egyik fő kutatási területének számító két világháború közötti időszak. Az egyes korszakok leírásának hosszában megmutató aránytalanságot a kötet terjedelmi korlátai is befolyásolhatták, valamint Pritz Pál kevésbé tartotta fontosnak, hogy az eseményekről időbeli hosszuk arányában írjon, lényegesebb volt számára, hogy narratívája egyértelműen és közérthetően megjelenjen művében. Így markáns, esetenként az aktuális utalásoktól sem mentes véleménye és vitára ösztönző, de korántsem öncélú látásmódja is érvényesül az írásokban.

A szerző a 20. századi Magyarország korszakait a demokratikus fejlődés szempontjából mutatja be, számítva azokra az olvasókra, „akiknek a demokratikus értéktételezés adja világlátásuk alapját”. (27.) Ezért is hangsúlyozza – mulasztásai és kudarcai ellenére – az 1918-as polgári demokratikus forradalom jelentőségét, az Erdei Ferenc által megfogalmazott kettős társadalmi struktúra meghaladásának fontosságát (65–66.) és a nép nemzetbe emelésének alapvetését. Ennek kapcsán is olyan, kevésbé ismert források kapnak helyet a műben, mint Jászi Oszkár 1947-es szabadkőműves páholybéli előadása a demokrácia erkölcsi feltételeiről (189–192.), vagy Szűcs Jenő 1988-as felszólalása a demokratikus kibontakozás lehetőségeiről és korlátairól. (253–254.) Ez a szemlélet a könyv képeiben is hangsúlyosan megjelenik, így például Révész Imre a századforduló agrárszocialista mozgalmaira utaló *Panem* című festménye (15.) vagy a parasztság 1945 utáni helyzetét láttató *Hűsz óra* című film egyik jelenete (204.) széles néptömegek reális helyzetét ábrázolja. Az alulnézet fontosságát az 1918–1920 közötti időszakra szóló fejezet bevezetését illusztráló *Szerbiában* című mű – Mednyánszky László alkotása (20–21.) – szintén jól szemlélteti. A szerző demokratikus álláspontja alapvetően „uralja” a kötetet, és az anyag rendezése jórészt e köré épül. Ennek jegyében Pritz Pál indokoltan,

bár kissé túlhangsúlyozva mutat rá az arisztokrácia felelősségére a politikai, társadalmi és szociális reformok elmaradása miatt, ezért is idéz több alkalommal Illyés Gyula *Ebéd a kastélyban* című regényéből. (23., 77., 147–148., 183–184.) Ugyanakkor éles kritikával illeti a szovjet érdekszférában létező úgynevezett népi demokráciák „népet és demokráciát egyaránt megcsúfoló” rendszereit is. (8.)

A könyv írott forrásainak egy része önmagában, kommentár nélkül is hozzájárul egy-egy esemény háttérének megismeréséhez. Így Polcz Elaine megrendítő vallomása a szovjet megszállásról (165–167.) vagy Darvas Iván visszaemlékezése Masaryk csehszlovák elnökkel történt gyermekkori találkozásáról (116.) többet mond bármiféle elemzésnél. Ennek ellenére egyes magyarázat nélküli forrásközlések, mint például Teleki Pál második zsidótörvény kapcsán tett felszólalásának (132–134.) vagy Bárdossy László népbíróság előtt, az utolsó szó jogán elmondott beszédének (176–179.) részletei a közlés helyén megjegyzést igényeltek volna, jóllehet a két kormányfő tevékenysége bővebb leírást kap a kötetben. A szerző egyes dokumentumokhoz fűzött kommentárjai segítik egy adott esemény vagy személyiség munkásságának jobb megértését. Például a módszeres kritika Hóman Bálintnak a magyar külpolitika irányairól írt tanulmányáról rávilágít a Horthy-éra külpolitikai gondolkodásának gyengeségeire és erősségeire (105–110.), ahogy Németh László különböző korszakaiból idézett írásainak (116–117., 154–156., 214–215., 227–228., 285.) vizsgálata is világosabbá teszi az író összetett életművét. Grósz Károly 1988. végi beszédének – amelyből a közvélemény csak egy-egy kiemelt mondatot ismer – részletes taglalásával (254–257.) Pritz Pál új szempontokat ad az MSZMP-n belüli küzdelmek és az állampárt rendszerváltozáshoz kapcsolódó viszonyának feltérképezéséhez. A szerző a hazai közgondolkodásban máig élő és sok esetben ébren tartott tévhiteket is cáfol, amelyek például a Károlyi Mihály vezette kormány tevékenységét országvesztőnek bélyegezik (különös tekintettel a belgrádi fegyverszünetre és a hadsereg leszerelésére, 34., 37.), vagy amelyek Kállay Miklós háborúból való kiugrást előkészítő külpolitikáját Kállai-kettősként jellemzik. (145–146.)

Pritz Pál olykor általánosítóan fogalmaz, így például az 1956-os forradalomban harcoló pesti srácok – akiknek hőies küzdelmét természetesen nem vitatja – szociális háttérét lumpenvilágként írja le. (228.) Ez a meghatározás bármiféle differenciálás nélkül túlságosan leegyszerűsíti az utcán küzdő fiatalok társadalmi helyzetét. Az egyházi iskolák 1948-as államosítása kapcsán Ortutay Gyula összetett szerepét is bemutatva arról ír, hogy a néprajztudósból lett miniszter azt valósította meg, amit lényegében már Eötvös József is akart. (197.) Az egyházi iskolák államosításának áterőszakolása és a kommunista párt totális hatalomátvételéhez eszközként történő felhasználása azonban bizonyosan nem találkozott volna a 19. századi nagy előd egyetértésével.

Pritz Pál nagyívű vállalkozása gondolkozásra és vitára egyaránt ösztönző látképet ad a 20. századi Magyarország történetéről, amelynek összetettségét hűen érzékeltetik az általa írtak és a felhasznált források. Művéből nemcsak azt tudhatjuk meg, hogy mi történt a 20. századi Magyarországon, hanem azt is, ő hogyan látja a múlt századot. Thienemann Tivadarnak a kötetben idézett gondolatai a ma történészei számára is megszívlelendő üzenetet hordoznak: „Nem lehet, nem szabad a jelent felelőssé tenni a jövő előre nem látott és kiszámíthatatlan következményeiért. Minden 'jelen' előkészíti a 'jövőt', a 'ma' előkészíti, sőt föltétele a 'holnap'-nak. De ne vádoljuk a mai embert, hogy nem 'látta előre', mit hoz a holnap. Az előrelátás nagyon kétséges, korlátozott emberi képesség. Visszanézni sokkal könnyebb, mint előre látni.” (73.)

Grósz András

Ungváry Krisztián

HORTHY MIKLÓS

A kormányzó és felelőssége, 1920–1944

Jaffa, Bp. 2020. 224 oldal

Ungváry Krisztián új monográfiája szerves folytatása, továbbgondolása a szerző e témában publikált korábbi írásainak. Számos elem felfedezhető benne a Jelenkor Kiadó által 2016-ban kiadott *A Horthy-rendszer és antiszemitizmusának mérlege – Diszkrimináció és társadalompolitika Magyarországon, 1919–1944* című munkából, egy fejezetének olvashattuk előzményeit a *Századok* hasábjain is (Mesterterv? A deportálások döntési mechanizmusa. *Századok* 149. [2015] 3–33.), ugyanennek angol nyelvű változata egy sokat idézett, a holokauszt hetvenedik évfordulója alkalmából publikált, Randolph L. Braham által szerkesztett tanulmánykötetben jelent meg. (*The Holocaust in Hungary: Seventy years later*. New York 2016.), illetve szintén az évforduló jegyében, Pécsi Tibor és Szobota István szerkesztői munkájával kiadott tanulmánygyűjteményben (Kialts rám! S felkelek! Bp. 2014.) a *Nem volt kényszerpálya* című írásban is felismerhetőek a kérdés itteni vizsgálatának előzményei.

Ungváry korábbi publikációiból is nyilvánvaló volt, hogy hatalmas lexikális tudással rendelkezik a Horthy-korszakról, amit folyamatosan frissít, mind az új források felkutatásával, mind a kurrens szakirodalom nyomán követésével. Ezzel együtt e most megjelent munka inkább egy rendkívül alaposan felkészült ügyész vádiratának tűnik, mint az értés szándéka által motivált elemzésnek. Mintha egy elmaradt tárgyalás vádlói szerepét vállalta volna magára. (Mint tudjuk, Horthy Miklósnak sosem kellett tárgyalóteremben ügyészi vádirattal szembenéznie és annak pontjaira felelnie.)

A kötet fejezet-elrendezése – ahogyan azt az alcímből sejteni lehet – a volt kormányzó legellentmondásosabb történelmi szerepvállalásai köré csoportosul (A revízió kérdése; Horthy antibolsevizmusa; Hadbalépés a Szovjetunióval; A kiugrási kísérlet; A Numerus Clausus; Horthy Miklós és a szélsőjobboldal viszonya; Mit tudott Horthy Miklós a deportált zsidók sorsáról?; A kormányzó viselkedése a deportálások idején; A zsidókérdéssel kapcsolatos német elvárások; A budapesti zsidóság „megmentése”). Terjedelmi korlátok miatt itt konklúzióinak csupán egy részére reagálok.

„Ne öljetek meg nekem túl sok zsidót, mert abból is bajok lesznek” – idézi a szerző Horthy szavait (18.), úgy, ahogy Prónay Pál idézte őket 1919 nyarából, emlékirataiban, amihez Ungváry hozzátézi: „ebből következik, hogy bizonyos mennyiségű zsidó megölését elfogadhatónak tartotta”. (18.) Számos publikáció született már a fehérterrorral kapcsolatban, és abban szakmai körökben általános az egyetértés, hogy ha részletekről nem is tudott, hiszen maga repülővel tette meg az utat Szeged és Siófok között, általánosságban rendelkezett ismeretekkel arra vonatkozóan, hogy előrenyomuló különítményesei tisztogatásokat hajtottak végre, tömeggyilkosságokat és kínzásokat vezényeltek le. A fentebb idézett szerzői kommentár azonban már a parancsnok kijelentésének belső motivációs hátterére következtet. Érdemes ennek elemzéséhez figyelembe venni Horthy saját emlékeit is 1919 koranyarával kapcsolatban: „Ha a vezető a maga nagy célját el akarja érni, nem szabad holmi csekélység miatt leintenie előre rohamozó csapatát, melynek lendületét és áldozatkészségét minden helyzetben fenn kell tartani” – írta 1953-ban Estorilban. (*Horthy Miklós: Emlékirataim*. Buenos Aires 1953. 125.) Eszerint tehát ő maga az Alföld civil lakosságát ellenségnek gondolta, amellyel szemben ő rohamot, hadműveletet vezetett.

Az angolszász kultúrkörben számos tanulmány született már a háborúból hazatért katonák poszttraumás stressz betegségéről, amelynek gyakori tünetei az indokolatlannak tűnő, agresszív

megnyilvánulások, a háború és a béke, a személyes és az ideológiai ellenfelek, valamint a fegyveres ellenség fogalmainak egybemosódása. Arról is rengetegen írtak az elmúlt évtizedekben, hogyan brutalizálta az első világháború a résztvevők tudatát, hogyan váltak minden hatályban lévő nemzetközi egyezmény ellenére az 1914 és 1918 közötti időszak bevett hatalmi eszközeivé a civil lakosság elleni atrocitások. Ha Horthy belső motivációit elemezni és érteni akarjuk ebben az időszakban, érdemes ezeket a szempontokat figyelembe venni, tekintve, hogy ilyen mérvű radikalizmusra és brutalitásra sem korábbi, sem későbbi éveiben nem találunk példát.

Ungváry egy alapos ügyészi vádirat pontosságával nevezi Horthy felelősségi körébe tartozó gyilkosságként a Somogyi Béla és Bacsó Béla elleni merényletet, s idézi Beniczky Ödön tanúvallomásának híres, sokszor idézett mondatát, miszerint a főparancsnok a két újságíróval kapcsolatban kijelentette: „Nem beszélni kell itt, hanem cselekedni.” Ugyanakkor hivatkozás szintjén sem emlékezik meg a szerző a kérdést legalaposabban körüljáró, évtizedekkel ezelőtt publikált munkáról (*Szinai Miklós: Ki lesz a kormányzó?* Bp. 1988.), ahol a történész – többek közt ugyancsak Beniczky és Prónay mondatait elemezve – arra a következtetésre jutott, hogy a kormányzóválasztás előestéjén a legkevésbé volt Horthy érdeke egy ilyen kettős gyilkosság, s felveti a kérdést: elképzelhető-e, hogy valójában a főparancsnok ellenjelöltje, Friedrich István adta ki a konkrét megbízást a merényletre?

A bethleni időszak gazdasági növekedésével kapcsolatban Angus Maddison brit közgazdász kimutatásait Ungváry így foglalta össze: „Ebből éppenséggel az derül ki, hogy a nemzetközi versenyben Magyarország a legfejlettebb európai országokhoz képest minimálisan visszasett.” (27.) Állítása helytálló, 1921 és 1931 a gazdaság fellendült, az ország ipari termelése túlszárnyalta az utolsó békeév, 1913 eredményeit, párhuzamosan Európa más államainak gazdasági teljesítményével, mely általában ugyancsak növekedett. S bár ebben a növekedési versenyben a magyar adatok elérték az átlagos közép-európai szintet, az első világháborúból győztesen kikerülő nyugat-európai országok fejlődésétől elmaradtak. Nem egészen egyértelmű azonban, hogy kivel áll vitában a szerző ezzel a kijelentéssel. Egyetlen ellenvéleményt idéz: Boross Péternek a *Magyar Hírlapban* 2018. december 5-én megjelent nyilatkozatát, amelyben a politikus azt állította, hogy Magyarország nemzeti jövedelme 1920 és 1938 között duplájára nőtt. Itt tehát a politikai közbeszéd véleményformáló szereplőjével vitatkozik, nem a történész szakma képviselőjével. Jelen sorok írója helytállóan tartja Boross megállapításának korrekcióját, ugyanakkor mindenképpen megérdemelt volna a szöveg ezen a ponton még néhány hivatkozást, ami egyben meg is támogatta volna a szerző pozícióját a politikai érdekek táplálta diskurzus terepén.

A kötet szerzője a zsidótörvények elemzésekor és a legmélyebbre az „értés igényével”. Nyilvánvalóan igaza van abban, hogy a numerus clausus egyértelműen jogfosztó törvénynek kell tekinteni, akkor is, ha nem teljeskörűen érintette a magyarországi zsidóságot, illetve messzeemenően igazat kell neki abban is adni, hogy alapvetően a zsidó értelmiség ellen irányult, még akkor is, ha ez a kifejezés egyáltalán nem jelent meg a törvény szövegében. Horthy maga is zsidótörvényként emlékezett rá később, nürnbergi 1948-as tanúvallomása során. Ugyanott, ahol egyetlen általa aláírt, későbbi zsidótörvényt sem tudott felidézni.

1941. június 26-ának eseményei évtizedek óta polémia tárgyát képezik. Abban szakmán belül mára nagyrészt általános az egyetértés, hogy Werth Henrik téves tájékoztatása nyomán Horthy Miklós az államjogi keretek figyelmen kívül hagyásával egymaga hozta meg a döntést a Szovjetunió elleni hadbalépésről. „Semmi nyoma nincs annak, hogy a kormányzó elgondolkodott volna a szovjet bombázás célján, vagy éppen véletlenségén, de főleg a háborúba való belépés hosszútávú következményein” – állapítja meg Ungváry teljesen helyénvalóan. „Vélhetően azért – teszi ezután hozzá – mert zsigeri antikommunizmusa és Werth hurraóptimista helyzetértékelése miatt teljes politikai dilettantizmussal maga is le akart csapni az első ürügyre.” (71.)

Horthy vélelmezett motivációinak körvonalazása inkább a pszichológia területére tartozik, mintsem a történettudományéhoz, a szerző anélkül tesz kijelentést a kormányzó motivációról, hogy személyiségjegyeit ténylegesen számításba venné. Nem veszi figyelembe, hogy egy élete végéig tengerész-egyenruhát hordó egykori tiszt hozta a döntést, aki maga nyíltan hirdette, hogy első ötven évének katonai normái és rögzült reakciói erősen meghatározzák döntéshozatalait. Egy hadiflotta élén egy parancsnoknak valószínűleg pont ilyen döntést kell hoznia, ha egy beosztott tisztje arról értesíti: egységét váratlan támadás érte. Alárendeltje szavában nem szabad kételkednie, és nem szabad késekednie a visszacsapással. „Más esetekben a honvédség és a politika is helyén tudott kezelni ilyesfajta eseteket” – értetlenkedik tovább a munka szerzője (71.), felidézve az 1941. április 7-ei jugoszláv bombatámadást. Ugyanakkor szem elől téveszti, hogy a Jugoszláviával szembeni hadműveletnek más volt az indítéka, a kronológiája, ott a bombatámadás hét nappal a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács ülése után következett, s a terület addigra már feltételes döntést hozott a támadásról, a feltételt pedig Horvátország elszakadásában szabta meg, mely csak 1941. április 10-én történt meg.

Sokan és sok helyen leírták már, hogy helyben maradásával Horthy törvényesítette a német megszállást. Ebben a kötetben is felbukkan a kétségkívül helytálló megállapítás. A kormányzó emlékiratában úgy idézte fel, ő hazatérte után le akart mondani, Kállay Miklós miniszterelnök győzte meg, hogy maradjon. Kállay emlékirata azonban épp azt állította: ő próbálta a kormányzót rávenni a távozásra, s Horthy volt, aki az admirális válaszával felelt: „Ő még ma is az a tengerész, aki nem hagyja el a süllyedő hajót.” (*Kállay Miklós: Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944.* II. Bp. 1991. 190.) Emigrációs levelezésük az utóbbi variánst támasztják alá egyértelműen. Horthy döntése valószínűleg éppen úgy, ahogy 1941-ben, az élete első ötven évében rögzült reakció volt.

A kormányzó a német bevonulást követő hetekben szabad kezet adott a zsidókérdésben a Sztójay-kormányának, jóllehet számos csatornán keresztül eljutott hozzá, mi vár a magyarországi zsidóságra deportálásukat követően. „Komolyan vehető történész nem vonja kétségbe [...] Hitlerrel kapcsolatban, amit Horthy kapcsán ma is sokan gondolnak, hogy 1944 nyarán jött rá arra, hogy időseknek és gyerekeknek a munkaképesekkel együtt történő deportálása nem azt a célt szolgálja, hogy a családok együtt legyenek” – fogalmaz Ungváry. (135.) Érdemes lett volna ugyanakkor a témát nem csupán Horthy tényleges tudása szempontjából, hanem a pszichológiatudomány kutatásait figyelembevéve is vizsgálni. Hiszen a kérdés nem az, hogy állt-e a kormányzó rendelkezésére elegendő információ, hanem hogy miért maradt minden tudása ellenére passzív 1944. július elejéig?

Az 1943-as klessheimi találkozón, a zsidókérdésre előzetesen készülve, Horthy így fordult Hitlerhez: „Ő mindent megtett, ami lehetséges volt, de meggyilkolni mégsem lehet őket”, mire Hitler azzal felelt, hogy „erre nincs is szükség, Magyarország [...] is elhelyezheti őket koncentrációs táborokba”. Horthy Istvánné pedig az egyik legkorábbi, Bokor Péternek adott interjújában így fogalmazott: „Annyi mindenféle hír keringett össze-vissza, hogy ha az ember valami szörnyűséget hallott, akkor azt is gondolta, hogy el van túlozva.” (Bokor Péter Horthy Istvánnéval készített interjújának vágatlan átirata, 1988. Horthy Család családi levéltára, Lewes, Egyesült Királyság II.2.1.) Vajon nem értelmezhető-e a kormányzó passzivitása a holokauszt idején a Milgram-kísérletek papírformájaként, amikor is az alanyok, hatalmi szó hatására a rendelkezésükre álló tudás ellenére meggyőzték magukat, hogy amiben részt vállalnak, az nem gyilkosság, főképp, ha e hatalmi szó ebben meg is erősítette őket?

Ungváry a kiugrási kísérlettel is külön fejezetben foglalkozik munkájában. Talán egy ügyész megállapításaként is túlzó volna, hogy 1944. október 16-án Horthynak, ha tisztességesen kívánt volna eljárni, az Alcazar parancsnoka, José Moscardó példáját kellett volna követnie, aki feláldozta fiát, s nem adta fel a rábízott erődöt. Már csak azért is túlzó ez az elvárás, mert

Horthy egyszer, a német megszállás napján már megtapasztalta egy nevében fogalmazott kommuniké aláírásának megtagadásakor, hogy azt a berlini politikai vezetés az ő aláírása nélkül is úgy publikálta, mintha valóban ellenjegyezte volna.

Az Alcazar-motívum ugyanakkor továbbvezethet egy nagyon érdekes kérdéshez. Kizárólag Horthy visszaemlékezéseiből tudunk ugyanis arról az epizódról, hogy fia kivégzését helyezték kilátásba, amennyiben lemondását megtagadja. A jelenet másik két szereplője, Lakatos Géza és Edmund Veessenmayer is úgy emlékezett később, a kormányzó maga hozta szóba fiát, és ő szabta feltételül a nyilatkozat ellenjegyzésének, hogy ifjabb Horthy Miklós épségben csatlakozzon hozzájuk, ha elhagyták Magyarország területét. Élete, halála, kivégzése nem került szóba. Ungváry kötetéből is ismert, hogy az Alcazar történetét bemutató olasz–német koprodukciós filmet 1940. október 16-tól játszották a magyar filmszínházak. A vietnami háborúból hazatért amerikai katonák emlékfelidézési mechanizmusát elemezve az 1960-as évektől kezdve kimutatták egyes pszichológiai munkák, hogy traumatikus emlékek felidézésekor a traumát átélt személy tudata blokkolja a megtörtént esemény emlékképeit, és helyükbe a jeleneteket lefedő más történeteket készít. Vajon nem képzelhető el, hogy Horthy tudata ezen a ponton egybemosta a valós eseményeket egy 1940-es években Magyarországon is népszerű háborús film képsoraival?

Összegezve, a kötet adatgazdag, olvasmányos és magával ragadó. Ugyanakkor a szerző néhol belemerül a politikai-közéleti vitákba, anélkül, hogy a történész szakma felé hivatkozásokkal biztosítaná magát a politikai közbeszéd terepén. Másrészt, folyamatosan értékeli, elemzi az általa vizsgált szereplő pszichéjét, így feltételezéseiben legtöbbször hátárterületen mozog, a pszichológia határterületén, miközben nem veszi figyelembe a pszichológiatudomány alapvetéseit és szempontjait.

Bern Andrea

MAGYAR DŰLÁS

Tanulmányok a kényszerkollektivizálásról

Szerk. Galambos István – Horváth Gergely Krisztián

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága,
Bp. 2019. 228 oldal

A tanulmánykötet a kiadó intézmények által szerkesztett és kiadott *Magyar vidék a XX. században* című sorozat negyedik része, amelyben a 2018 márciusában megrendezett *Sorsfordítás. A paraszti társadalom felszámolása, 1945–1962* című konferencia tanulmányokká formált előadásai kaptak helyet. A csokorba gyűjtött tanulmányokban az 1945-ös földosztástól a térszervezés 1961-es befejezéséig több hullámban lezajlott mezőgazdasági kényszerkollektivizálás megyei szintű ismertetésén túl az adott térségek birtokszerkezeti sajátosságai, a paraszti társadalom identitástudata és földhöz való viszonyulása, a hatalmi fellépésekre adott válaszreakciók, illetve a kényszerkollektivizálás végrehajtásának különböző módozatai alkotják a kötet főbb témaköreit.

Ö. Kovács József (Magyar Nemzeti Levéltár [MNL] Országos Levéltára) bevezető tanulmányának központi témája a földreform, amely a szerző értelmezésében egy radikális társadalmi átrendeződést véghez vivő, hatalmat megszilárdító eszköz volt a szovjet vezetés kezében, s melynek tartalmi jelentése korántsem felelt meg egy „reform” kritériumának. Ö. Kovács

rávilágít, hogy az 1959–1960-ban megvalósított kollektivizálási kampányokba már a civil világot is bevonták, kitér a kollektivizálással járó terrorintézkedések módszereire és formáira, valamint a vidéki társadalom válaszreakcióira is. Ezek tárháza ugyan igencsak korlátozott volt, mivel a hatalommal szembeni nyílt megmozdulás kemény megtorlással járt.

Balogh Dorottya (MNL Békés Megyei Levéltára) a Békés megyei gyapottermesztés történetét taglaló gazdaságtörténeti tanulmányán keresztül a Rákosi-korszak abszurd agrárpolitikai jellemvonásait mutatja be, melyek szigorúan követték a szovjet mintát, erőszakot és termelékenységert alkalmazva az irreális célok eléréseért, a politikai akaratot a gazdasági ésszerűség fölé helyezve. A szerző rávilágít, hogy bár a gyapot termesztéséhez szükséges optimális feltételek nem voltak adottak Magyarországon, a komoly szankciók, valamint a súlyos kényszerintézkedések révén a politikai vezetés mégis érvényesítette akaratát és teljesítette az elvárt mutatókat.

Galambos István (Nemzeti Emlékezet Bizottsága [NEB]) tanulmányának témája Nagy Imre 1956. október 23-ai parlamenti beszéde és annak hatása. Nagy proklamálta a termelőszövetkezetekből való kilépés lehetőségét, melynek következtében kilépési hullám indult meg – ezt egy nagycserkeszi télesztág (ifj. Pokoraczki János) példáján keresztül követhetjük nyomon. A szerző jól szemlélteti, hogy a parlamenti beszédben ígérték nem valósultak meg teljes mértékig, ugyanis a párt- és államapparátus vonakodott a kormányprogram teljesítésétől, mert túl megengedőnek tartotta azt. Galambos kutatásaiból megtudjuk azt is, hogy a meghirdetett kormányprogram ellenére a belügyi szervek továbbra is bűncselekményként kezelték a termelőszövetkezetek feloszlását, valamint a téesztől való kilépést.

Csikós Gábor (Bölcsészettudományi Kutatóközpont [BTK] – NEB Vidéktörténeti Kutatócsoport) tanulmánya a Jászság sorsfordító történéseit szemlélteti 1945 és 1956 között. Itt a jellegzetes helyi birtokstruktúra következtében már a 19–20. században sem volt jelen a nagybirtok, ezért bonyolulttá vált a földreform véghezvitele. A földosztás során felmerült túlkapások, visszaélések, valamint a földhöz jutottak elégedetlensége híven tükrözi, hogy a kommunis-táknak jászsági népszerűségüket nem sikerült megalapozniuk a földosztással. A kollektivizálás megvalósításához a szovjet hatalom az erőszak és a kényszerítés számos módozatait használta úgy, hogy észrevehetően ne lehessen tetten érni, mivel a külvilág felé fontos volt az önkéntesség látszata. A paraszti válaszreakciók kapcsán megtudhatjuk, hogy főképp a passzív ellenállás módozatai – különösen a rémhírek terjesztése – váltak gyakorivá a térségben, ám csekély számban nyílt ellenszegülések is előfordultak.

Cseh Géza (MNL Szolnok Megyei Levéltára) tanulmányában Szolnok megye kollektivizálásának befejező szegmense tárul az olvasó elé. A térség az első kollektivizálási kampány alatt a téestszervezés mintaterületének számított, ám már 1956-ra jelentős működési zavarokkal küszködött. Ennek következtében elkezdődött a megye téestzeinek a felbomlása. Megismerhetjük a megmaradt téestek megmentésére irányuló, a Kádár-kormány által kiadott jogszabályi törekvéseket, valamint az önkéntes gazdasági társulások átmeneti sikerességét. Az 1958 második felében kelt párthatározat értelmében ugyanakkor már kizárólag a termelőszövetkezeti csoportosulás volt megengedett. A tanácsi és pártbizottsági alkalmazottakon kívül az üzemekből, gépállomásokról, iskolákból és a kultúra más területéről is jelöltek ki agitátorokat, akik kulturáltabban igyekeztek meggyőzni az egyéni gazdákat. Mindazonáltal az erőszakos módszerek továbbra is a kollektivizálási kampány részét képezték.

Rigó Róbert (Neumann János Egyetem Pedagógusképző Kar) tanulmánya a Kiskunságban lejátszódó kényszerkollektivizálást mutatja be 1959–1960 fordulóján. Az egész országban itt volt a legalacsonyabb a nagybirtokok aránya, ami nagyban befolyásolta a térségben végbemenő földosztást és kollektivizálást. Az erre adott társadalmi reakciókat olvasva érzékelhető a hatalom burkolt szándéka, hogy egyrészt tabusítsa a téestésítés során elkövetett erőszakot, más-

részt pedig az elkövetett tettekért a felelősséget a helyi kiszolgálóra, vagyis a hatalom alsóbb szintjeire hártja. A szerző bemutatja, hogyan sikerült megtörni a megye legbefolyásosabb és legnépesebb társadalmi rétegét, a parasztságot.

Farkas Gyöngyi (Magyar Mezőgazdasági Múzeum) mikrotörténeti tanulmánya a Nyírcsaholyban zajló asszonytüntetésen keresztül a kollektivizálással szembeni nyílt társadalmi ellenállásra fókuszál, ami azért is érdekes, mert az efféle látványos ellenszegülést gyakorta burkolta elhallgatásba a kádári emlékeztetpolitika. A történetek rekonstruálásához a szerző a nyomozati és bírósági iratokat, valamint a tüntetés néhány résztvevőjének a visszaemlékezését használta föl. Ezek alapján megtudhatjuk, hogy a tüntetést az asszonyok a férfiaktól függetlenül, önállóan szervezték meg és bonyolították le. Céljuk – éppen férjeik passzivitásával szemben – a téesszervezési kampány során kényszerből aláírt belépési nyilatkozatok visszaszerzése és a földek elvesztéséből adódó létbizonytalanság megszüntetése volt. A végül rendőrségi intervenció által feloszlott megmozdulás során az asszonyok főképp az erőszak verbális eszközeit használva nyilvánították ki akaratukat, ám a fizikai erőszaktól sem riadtak vissza.

Káli Csaba (MNL Zala Megyei Levéltára) tanulmánya Zala megyébe kalauzolja el az olvasót, ahol a dombokkal tagolt földrajzi szerkezet, valamint a kisméretű birtokok miatt országos viszonylatban a legalacsonyabb értékű birtokokat kapták az igénylők a földosztás során. A kisméretű földbirtokok oka a kevés szántóterület, valamint a kis számú nagybirtok; a viszonylag nagyobb részarányt kitevő erdőket államosították, a réteket, legelőket pedig részben községésítették. Az események megértéséhez a szerző egy rövid kitekintést tesz az 1956 előtti kollektivizálási kísérletek Zala megyei vonatkozásaira, melyből megtudhatjuk, hogy a zalai kollektivizálás első hulláma teljes kudarccal végződött, mivel alapvetően nem tudta megbontani a birtokosi öntudattal rendelkező kis- és középparaszti tömböket. Azonban a kollektivizálás harmadszori nekilendülése során már szervezettebben, nagyobb létszámú agitációs brigádokat bevonva folyt a munka, melynek elsődleges célpontjai a község megbecsült gazdái voltak, és aminek köszönhetően sikerült is a parasztokat megtörni és a belépési nyilatkozat aláírását kicsikarni.

1945 előtt az egész országban Fejér megyében volt a legmagasabb a nagybirtok aránya – tudhatjuk meg Czetz Balázs (MNL Fejér Megyei Levéltára) tanulmányából, melynek első felében a szerző a hatalom szemszögéből nézve ismerteti a kollektivizálást, amely ebből a perspektívából sikertörténetnek látszott. Azonban a kortársi tapasztalattörténeteket vizsgálva már árnyaltabb képet kapunk az eseményekről. Megtudhatjuk, hogy a kollektivizálás szervezésében kiemelkedő szerepet játszottak a falvakat járó, központilag vezérelt aktivisták, akiknek a parasztsággal szembeni fellépése olyannyira brutálisnak bizonyult, hogy a megyei pártbizottság többször is foglalkozott a kirívó esetekkel. A szerző az ügyészégi iratok, panaszelevelek és feljelentések felhasználásánál az alapos forráskritika fontosságára hívja fel a figyelmet, mivel a vizsgálatok során a valós események rekonstruálására sosem törekedtek, az eredmények már előre borítékoltak voltak.

Soós Viktor Attila (NEB) az egyházak magatartását járja körül a mezőgazdaság szocialista átalakítása kapcsán. Munkáját ugyan javarészt forrásközlés alkotja, mégis számos fontos dologra hívja fel a figyelmünket és további regionális szintű kutatásokra biztat. Értékes forráscsoport például az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) 1962-ben lebonyolított országos felmérése, melynek során a papok, a lelkészek és a hívek magatartását vizsgálták, leginkább azt kutatva, hogyan viszonyultak a mezőgazdaság szocialista átszervezéséhez, segítették vagy akadályozták-e azt. Az ÁEH iratanyagai arról tanúskodnak, hogy egyházpolitikai szempontból is döntő jelentőségű volt az egyházak anyagi bázisát és társadalmi hátterét képező, egyénileg gazdálkodó parasztság téesszervezési kényszerítése. A tanulmány által betekintést nyerhetünk a pártállam egyházpolitikai gyakorlatába is, melynek lényege, hogy a kulcspozíciókba helyezett lojális személyek által az államhatalom befolyása itt is megnőtt.

Horváth Gergely Krisztián (BTK Történettudományi Intézet) írása a kötet utolsó és egyben leghosszabb tanulmánya, mely forrásgazdagsága révén igényes részletességgel ismerteti a kényszerkollektivizálás társadalmi hatásait és jelentőségét. A tanulmányban a szerző a Kádár-korszak gazdag szociográfiai forrásait felhasználva törekszik a parasztság világának hiteles bemutatására. Megtudhatjuk, hogy a kor írói felismerték a szociológiai jellegű írások adta lehetőségeket, mely által úgy tudtak rendszerkritikus, a valóságábrázolás keretein belül maradó véleményt megfogalmazni, hogy azok nem lépték át a hivatalos kultúrpolitika által szabott határokat. Az így született visszaemlékezések és interjúk részletekbe menően tárják fel az egykori életüktől, identitásuktól, földjüktől megfosztott emberek érzelmi világát. Mindezek mellett nagy hangsúlyt kapnak a kuláküldözések és a beléptetési kampányok okozta megpróbáltatások is. Az interjúk tanulságaként megállapítható, hogy a gazdasági nehézségektől szenvedő és rosszul működő térszéken belül megfigyelhető romló munkamorál, valamint a faluról való elmenekülés tendenciája az erőszakos térszesítés következménye volt.

Összességében a kötet olvasható, megfelelően tagolt, jól áttekinthető és kellő igényességgel szerkesztett mű, melynek nagy érdeme, hogy a mezőgazdaság kényszerkollektivizálásának történetét nemcsak politika- és gazdaságtörténeti szempontból, hanem társadalomtörténeti perspektívából is kitűnően szemlélteti, tudományos szakmunkákra, gazdag levéltári forrásokra és interjúkra alapozva.

Hajdu Edit

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Bácsyai Dániel PhD, posztdoktor kutató

Bölcsészettudományi Kutatóintézet Történettudományi Intézet,
Budapest

Bartha Ákos PhD, tudományos munkatárs

Bölcsészettudományi Kutatóintézet Történettudományi Intézet,
Budapest

Bartos-Elekes Zsombor PhD, egyetemi docens

Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Magyar Földrajzi Intézet, Kolozsvár

Bern Andrea PhD, megbízott kutató

Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest

Büky Orsolya levéltáros

Közép- és Kelet-Európai Történelem és Társadalom Kutatásáért
Közalapítvány, Budapest

Deák Ágnes az MTA doktora, egyetemi tanár

SZTE BTK Történeti Intézet, Szeged

Fejérdy Gergely PhD, igazgatóhelyettes

Habsburg Ottó Alapítvány, Budapest

Fiziker Róbert PhD, főlevéltáros

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest

Grósz András PhD, szerződéstartó referens

KKM Subsidium Kft., Budapest

Hajdu Edit PhD-hallgató

ELTE Történelemtudományi Doktori Iskola, Budapest

Mátyás-Rausch Petra PhD, tudományos munkatárs

Bölcseztudományi Kutatóintézet Történettudományi Intézet,
Budapest

Murber Ibolya PhD, egyetemi docens

ELTE Savaria Egyetemi Központ, Szombathely

Paál Vince PhD, médiatudományi munkatárs

Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság, Médiatudományi Intézet,
Budapest

Szeghő Patrik PhD, kutató

Mathias Corvinus Collegium, Budapest

Tóth Imre PhD, egyetemi docens

PTE BTK Történettudományi Intézet, Pécs

E szám írásai a szerzők jóváhagyásával
megjelennek a Századok internetes felületén és adatbázisában.

CONTENTS

HUNGARIAN LEGITIMISM – HABSBURG ROLE INTERPRETATION

<i>Ákos Bartha</i> : Introduction	919
<i>Ibolya Murber</i> : The Restoration Ideas of King Charles IV. Austrian and Hungarian Crisis Management	921
<i>Imre Tóth</i> : The Returns of Charles IV and the Case of the Austro-Hungarian Border	939
<i>Róbert Fiziker</i> : An Alternative Buried in a Drawer. The Issue of the King in the Surviving Documents of the Archives of the Ministry of Foreign Affairs (1922–1938)	959
<i>Vince Paál</i> : The Legitimism of Gusztáv Gratz in Light of his Publications	979
<i>Gergely Fejérdy</i> : Otto von Habsburg and the 1956 Hungarian Revolution	1003

ARTICLES

<i>Dániel Bácsatyai</i> : Bulgarian–Hungarian Wars in the 1250s and 1260s	1025
<i>Ágnes Deák</i> : Administrative Borders and National Minorities in Hungary in the 1850s ...	1055
<i>Orsolya Büky</i> : Dénes Csányk at the Head of the Hungarian National Museum of Fine Arts	1077

BOOK REVIEWS

<i>Skorka Renáta</i> : A gölnici bányajog (<i>Petra Mátyás-Rausch</i>)	1113
<i>Andrei Nacu</i> : Scaunele săsești în documente cartografice din secolele XVI–XVIII. (<i>Zsombor Bartos-Elekes</i>)	1115
<i>Jeszenszky Géza</i> : Lost Prestige. Hungary’s Changing Image in Britain, 1894–1918 (<i>Patrik Szeghő</i>)	1118
<i>Pritz Pál</i> : 100 év. A trianoni Magyarország képes története (<i>András Grósz</i>)	1121
<i>Ungváry Krisztián</i> : Horthy Miklós. A kormányzó és felelőssége, 1920–1944 (<i>Andrea Bern</i>)	1124
Galambo István – Horváth Gergely Krisztián (szerk.): Magyar dúlás. Tanulmányok a kényszerkollektivizálásról (<i>Edít Hajdu</i>)	1127

AUTHORS OF THIS ISSUE	1131
-----------------------------	------

